

Teresa Kaniowska

Bariery w procesie readaptacji
społecznej nieletnich

Teresa Kaniowska

Ośrodek Rozwoju Edukacji

Wydział Resocjalizacji i Socjoterapii

Bariery w procesie readaptacji społecznej nieletnich i warunki usamodzielniania nieletnich opuszczających placówki resocjalizacyjne

Readaptacja jako proces zapobiegania wykluczeniu społecznemu nieletnich

Zainteresowanie problematyką readaptacji społecznej nieletnich opuszczających placówki resocjalizacyjne jest wyrazem troski o dalszy los wychowanków. Sposób ich funkcjonowania w środowisku społecznym, do którego wracają, odzwierciedla i najlepiej potwierdza skuteczność oddziaływań resocjalizacyjnych zastosowanych wobec nich w placówkach przez dyrektorów i wychowawców.

Pojęcie readaptacji ma różny zakres znaczeniowy i zależne jest od warunków, w jakich się ona odbywa.

Zgodnie z Rozporządzeniem Ministra Sprawiedliwości z dnia 17 października 2001 r. w sprawie zakładów poprawczych i schronisk dla nieletnich (Dz. U. Nr 124, poz. 1359 i rozporządzeniem zmieniającym z dnia 20 lipca 2009 r. (Dz. U. Nr 119, poz. 996) **readaptacją** jest umieszczenie nieletniego w innego rodzaju zakładzie poprawczym.

W myśl przepisów **zakłady readaptacyjne** przeznaczone są dla nieletnich sprawiających największe problemy wychowawcze. Umieszcza się w nich tych nieletnich, którzy uporczywie uchylają się od terapii stosowanej w dotychczasowym zakładzie, dokonują ucieczek, nie wracają w oznaczonym terminie z udzielonych przepustek, dopuszczają się popełnienia czynów zabronionych w zakładzie lub poza nim i istnieją uzasadnione przypuszczenia, że będą to czynić nadal.

Według klasyfikacji zawartej w przepisach cytowanego rozporządzenia jest to rodzaj zakładu dla najtrudniejszych przypadków poddawanych resocjalizacji i terapii w zakładach innych typów (resocjalizacyjnych otwartych – młodzieżowych ośrodkach adaptacji

społecznej, półotwartych lub zamkniętych zakładach resocjalizacyjno-rewalidacyjnych i resocjalizacyjno-terapeutycznych).

W warunkach wolnościowych readaptację społeczną nieletnich rozumiemy przede wszystkim jako proces zapobiegania wykluczeniu społecznemu nieletnich, którzy weszli w konflikt z prawem i wobec których stosowane są środki wychowawcze na podstawie ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich.

Liczną grupę wśród nich stanowią wychowankowie młodzieżowych ośrodków wychowawczych. Wprawdzie w większości przypadków opuszczają oni ośrodki, gdy są już osobami pełnoletnimi, jednakże w aspekcie procedury usamodzielniania – ze względu na niski potencjał adaptacyjny – należy myśleć o nich jako o nieletnich.

Organizowanie wsparcia w ramach lokalnych strategii rozwiązywania problemów społecznych

Proces readaptacji społecznej nieletnich opuszczających placówki resocjalizacyjne powinien być jednym z istotnych elementów strategii rozwiązywania problemów społecznych w lokalnej społeczności.

Do najważniejszych elementów budowania strategii rozwiązywania problemów społecznych nieletnich należą:

- diagnoza stanu obejmującego problemy nieletnich – rozpoznanie źródeł problemów prowadzących do nieprzystosowania społecznego i przestępczości, rodzajów zachowań niepożądanych, miejsc najczęstszego ich występowania itp.;
- identyfikacja zasobów prewencji i readaptacji;
- organizowanie wsparcia w oparciu o zasoby środowiska lokalnego.

W ramach lokalnych strategii prewencyjnych nadrzędną zasadą w organizowaniu wsparcia dla nieletnich jest działanie oparte na zaufaniu i współpracy. Motywowanie nieletnich do podjęcia działań zmierzających do osiągnięcia celu – jakim jest rozwinięcie zdolności funkcjonowania społecznego bez kolizji z prawem, w atmosferze zaufania, empatii, wrażliwości na potrzeby – przynosi rezultaty bardziej zauważalne i znaczące od efektów działań podejmowanych w oparciu o wszelkie formy prawnokarnej ingerencji i represyjnego karania.

Wśród zobowiązań instytucjonalnych należy wymienić zadania publiczne określone przepisami ustaw samorządowych, które obligują samorządy różnych szczebli do troski o sprawę swoich obywateli. Są to przepisy ustaw o jednostkach samorządu terytorialnego:

- Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie województwa (Dz. U. z 2001 r. Nr 142, poz. 1590, z późn. zm.) – art. 8 ust. 2;
- Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2001 r. Nr 142, poz. 1591, z późn. zm.) – art. 10 ust. 1;
- Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym (Dz.U. z 2001 r. Nr 142, poz. 1592, z późn. zm.) – art. 5.

W sytuacjach problemowych, związanych z zapewnieniem właściwie zorganizowanej pomocy dzieciom i młodzieży z rodzin dysfunkcyjnych, które w pewnym okresie życia musiały się znaleźć poza rodziną naturalną, istotne są:

Art.76 § 1 ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich

„Jeżeli rodzice lub opiekun nie mogą zapewnić nieletniemu zwalnianemu z młodzieżowego ośrodka wychowawczego, podmiotu leczniczego niebędącego przedsiębiorcą, domu pomocy społecznej, zakładu poprawczego, schroniska dla nieletnich albo opuszczającemu rodzinę zastępczą niezbędnych warunków wychowawczych i bytowych – udziela się nieletniemu pomocy”.

Art. 72 ustawy o systemie oświaty

„Dzieciom i młodzieży pozbawionym całkowicie lub częściowo opieki rodzicielskiej, a także dzieciom i młodzieży niedostosowanym społecznie organizuje się opiekę i wychowanie na zasadach określonych w przepisach o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej oraz w przepisach o pomocy społecznej”.

Ważne jest odniesienie do treści **preambuły Ustawy z dnia 9 czerwca 2011 roku o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej** (Dz. U. z 2011 r. Nr 149, poz. 887):

„Dla dobra dzieci, które potrzebują szczególnej ochrony i pomocy ze strony dorosłych, środowiska rodzinnego, atmosfery szczęścia, miłości i zrozumienia, w trosce o ich harmonijny rozwój i przyszłą samodzielność życiową, dla zapewnienia ochrony przysługujących im praw i wolności, dla dobra rodziny, która jest podstawową komórką społeczeństwa oraz naturalnym środowiskiem rozwoju, i dobra wszystkich jej członków, a w szczególności dzieci, w przekonaniu, że skuteczna pomoc dla rodziny przeżywającej trudności w opiekowaniu się

i wychowywaniu dzieci oraz skuteczna ochrona dzieci i pomoc dla nich może być osiągnięta przez współpracę wszystkich osób, instytucji i organizacji pracujących z dziećmi i rodzicami (...)"

Bariery w procedurze usamodzielniania nieletnich

Dla problematyki readaptacji społecznej szczególnie istotne są przepisy cytowanej ustawy – o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej – dotyczące **usamodzielniania**, zwłaszcza art. 140–141:

Art. 140

„1. Osobie opuszczającej, po osiągnięciu pełnoletności, rodzinę zastępczą, rodzinny dom dziecka, placówkę opiekuńczo-wychowawczą lub regionalną placówkę opiekuńczo-terapeutyczną, zwanej dalej „osobą usamodzielnianą”, w przypadku gdy umieszczenie w pieczy zastępczej nastąpiło na podstawie orzeczenia sądu:

1) przyznaje się pomoc na:

- a) kontynuowanie nauki,
- b) usamodzielnienie,
- c) zagospodarowanie;

2) udziela się pomocy w uzyskaniu:

- a) odpowiednich warunków mieszkaniowych,
- b) zatrudnienia.

2. Przez osobę usamodzielnianą rozumie się również osobę, której pobyt w rodzinnej pieczy zastępczej ustał na skutek śmierci osób tworzących rodzinę zastępczą lub osoby prowadzącej rodzinny dom dziecka, w okresie 6 miesięcy przed osiągnięciem przez osobę usamodzielnianą pełnoletności.

3. W przypadku gdy osoba usamodzielniana przebywa w domu pomocy społecznej albo w placówce zapewniającej całodobową opiekę osobom niepełnosprawnym lub przewlekłe chorym, pomoc, o której mowa w ust. 1, nie przysługuje”.

Art. 141

„1. Pomoc na kontynuowanie nauki, na usamodzielnienie oraz na zagospodarowanie jest przyznawana osobie usamodzielnianej, która przebywała w pieczy zastępczej przez okres co najmniej:

- 1) 3 lat – w przypadku osoby usamodzielnianej opuszczającej rodzinę zastępczą spokrewnioną;
- 2) roku – w przypadku osoby usamodzielnianej opuszczającej rodzinę zastępczą niezawodową, rodzinę zastępczą zawodową, rodzinny dom dziecka, placówkę opiekuńczo-wychowawczą lub regionalną placówkę opiekuńczo-terapeutyczną.

2. Do okresów pobytu w pieczy zastępczej, o których mowa w ust. 1, wlicza się również:

- 1) okresy pobytu w domu pomocy społecznej dla dzieci i młodzieży niepełnosprawnych intelektualnie, domu dla matek z małoletnimi dziećmi i kobiet w ciąży oraz w schronisku dla nieletnich, zakładzie poprawczym, specjalnym ośrodku szkolno-wychowawczym, specjalnym ośrodku wychowawczym, młodzieżowym ośrodku socjoterapii, zapewniającym całodobową opiekę, i młodzieżowym ośrodku wychowawczym, **jeżeli orzeczenie sądu o umieszczeniu w pieczy zastępczej nie zostało uchylone;**
- 2) okres pobytu osoby pełnoletniej w rodzinie zastępczej, rodzinnym domu dziecka, placówce opiekuńczo-wychowawczej, na zasadach określonych w art. 37 ust. 2”.

Zwracam uwagę na różnicę między cytowanym przepisem art. 141 ust. 2 pkt 1 a treścią art. 88 ust. 3 Ustawy z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej (Dz. U. z 2009 r. Nr 175, poz. 1362 z późn. zm.):

„Pomoc pieniężna na usamodzielnienie i pomoc pieniężna na kontynuowanie nauki przysługuje osobie, która przebywała w domu pomocy społecznej, schronisku dla nieletnich, zakładzie poprawczym, specjalnym ośrodku szkolno-wychowawczym, specjalnym ośrodku wychowawczym, młodzieżowym ośrodku socjoterapii zapewniającym całodobową opiekę albo młodzieżowym ośrodku wychowawczym co najmniej rok”.

Dodanie w art. 141 ust. 2 pkt 1 warunku „jeżeli orzeczenie sądu o umieszczeniu w pieczy zastępczej nie zostało uchylone” skutkuje bardzo różną interpretacją przepisu przez powiatowe centra pomocy rodzinie w odniesieniu do tych nieletnich, którzy z chwilą umieszczenia w MOW lub MOS zostali skreśleni z listy placówki opiekuńczo-wychowawczej pełniącej wobec nich funkcję zastępującą rodzinę.

O takich przypadkach informują ORE nieletni opuszczający młodzieżowe ośrodki wychowawcze lub ich opiekunowie, wskazując próby „oszczędzania” w ten sposób na nieletnich – kiedy wykorzystuje się jako podstawę prawną przepisy o uchyleniu postanowienia o ustanowieniu pieczy zastępczej (obejmującej domy dziecka, będące placówkami socjalizacyjnymi). W świetle powyższego niektórym wychowankom może brakować wymaganych okresów do spełnienia warunków, na podstawie których przyznawana jest pomoc na kontynuowanie nauki i usamodzielnienie.

Zgłaszanym do ORE ograniczeniem w uzyskaniu pomocy – w ramach gwarantowanego przepisami usamodzielnienia – jest też próba „oszczędzania na nieletnich”, gdy nie dotrzymują oni warunków zawartego kontraktu.

Zgodnie z art. 88 ust. 6 i 7 ustawy o pomocy społecznej:

„6. Warunkiem uzyskania pomocy, o której mowa w ust. 1, jest zobowiązanie się osoby usamodzielnianej do realizacji indywidualnego programu usamodzielnienia, opracowanego wspólnie z opiekunem usamodzielnienia, zatwierdzonego przez kierownika powiatowego centrum pomocy rodzinie”.

„7. W realizacji indywidualnego programu usamodzielnienia osobę usamodzielnianą wspiera opiekun usamodzielnienia, którym może być pracownik socjalny powiatowego centrum pomocy rodzinie, wychowawca, psycholog lub pracownik socjalny domu pomocy społecznej, schroniska dla nieletnich, zakładu poprawczego, specjalnego ośrodka szkolno-wychowawczego, specjalnego ośrodka wychowawczego, młodzieżowego ośrodka socjoterapii zapewniającego całodobową opiekę, młodzieżowego ośrodka wychowawczego, albo inna osoba wskazana przez osobę usamodzielnianą”.

Wśród czynników utrudniających w pełni zadowalający poziom realizacji ustalonego programu usamodzielnienia znajdują się:

- niski potencjał adaptacyjny osób opuszczających placówki resocjalizacyjne;
- brak zaplecza społecznego i emocjonalnego;
- trudności w znalezieniu się na rynku pracy, związane z występującym w danym środowisku bezrobociem obejmującym także inne grupy społeczne;
- osamotnienie i dostępność miejsc i osób ułatwiających możliwość powrotu do działalności przestępczej;

- brak adekwatnych do potrzeb programów profilaktycznych, wspierających procesy usamodzielnienia nieletnich.

Koordinacja działań podejmowanych wobec nieletnich w środowisku lokalnym

Mając na uwadze pozytywną readaptację społeczną nieletnich, warto uwrażliwić na ich problemy także członków lokalnych społeczności, niekoniecznie instytucjonalnie zobowiązanych do działań. Mogą nimi być przedsiębiorcy, biznesmeni, osoby znaczące w środowisku lokalnym, organizacje młodzieżowe, organizacje pozarządowe, a nawet sąsiedzi.

Dla osób o niskim poczuciu własnej wartości, bez utrwalonej tożsamości, organizowanie wsparcia z wykorzystaniem takiego społecznego potencjału może mieć większe znaczenie niż wszelkie formy instytucjonalne.

Ważne jest zintegrowanie działań podejmowanych w dziedzinie readaptacji społecznej nieletnich. Osoby uczestniczące w tym procesie nie powinny być angażowane jednocześnie do wielu form wsparcia, przez kilkunastu przedstawicieli różnych podmiotów, gdyż może to utrudniać osiągnięcie zamierzonego celu. Wskazana jest integracja działań, której mogłyby się podjąć np. zespoły interdyscyplinarne, powoływane w ramach przepisów ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie.

Warto przypomnieć główne założenia popularyzujące takie rozwiązania jako metodę najbardziej skuteczną, angażującą lokalne społeczności w rozwiązywanie ich własnych problemów.

Najważniejsze z nich to:

- stworzenie płaszczyzny nawiązywania i zacieśniania współpracy między przedstawicielami różnych instytucji i organizacji powołanych do niesienia pomocy rodzinie zagrożonej dysfunkcją i dziecku zagrożonemu niedostosowaniem społecznym;
- poznanie możliwości i zasad udzielania wsparcia przez pracowników pomocy społecznej, policji, sądu, poradni psychologiczno-pedagogicznej czy szkoły oraz wzajemnych oczekiwań przedstawicieli tych instytucji;

- opracowanie zasad współdziałania w zakresie zapobiegania wszelkim przejawom patologii społecznej występującym lub mogącym wystąpić na danym obszarze;
- wypracowanie spójnych, możliwych do wdrożenia, strategii rozwiązywania problemów w wymiarze lokalnym i regionalnym (gmina, powiat, województwo).

Jednym z podstawowych mierników konstruktywnego rozwiązywania problemów społecznych i oznaką efektywności działań takiego zespołu powinno być zmniejszanie się liczby dzieci z danego środowiska, umieszczanych w instytucjonalnych formach pieczy zastępczej lub placówkach o charakterze resocjalizacyjno-wychowawczym.

Wydaje się, że mądre, życzliwe podejście do nieletniego, często bardzo osamotnionego w swoich próbach poprawy życia, zmiany postaw, możliwości zerwania negatywnych kontaktów, znalezienia pracy, założenia rodziny, może przynieść oczekiwane rezultaty.

Na pewno niewłaściwą postawą w procesie readaptacyjnego wspomagania jest odmowa udzielenia pomocy nieletniemu z powodu niedostatecznego wywiązywania się przez niego z warunków zawartego kontraktu. Pomoc tę powinien otrzymać w ramach procedury usamodzielnienia.

Osoby z najbliższego otoczenia, zajmujące się profesjonalnie udzielaniem wsparcia, muszą dysponować odpowiednim zasobem metod i form oddziaływania zmierzających do osiągnięcia założonego celu. W przypadku rozwiązywania problemów związanych z readaptacją społeczną cel zawsze pozostaje ten sam – przemiana człowieka.

Podsumowując, należy stwierdzić, że stosunkowo duża grupa nieletnich uporczywie uchyla się od wykonania zastosowanego wobec nich środka wychowawczego w postaci umieszczenia w młodzieżowym ośrodku wychowawczym.

Wielokrotne wskazywanie im miejsc w ośrodkach powoduje marnotrawienie publicznych środków w okresie oczekiwania na ich doprowadzenie.

Obserwacja i analiza ich sytuacji prowadzą też do wniosku, że długotrwałe utrzymywanie środka wychowawczego w postaci umieszczenia w młodzieżowym ośrodku wychowawczym jest niecelowe.

O wiele bardziej skuteczne i pomocne byłoby zastosowanie np. nadzoru kuratora sądowego albo innego środka z katalogu określonego przepisami art. 6 ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich.

Ostatnio, w ramach działań podejmowanych przez Ośrodek Rozwoju Edukacji, udało się ustalić, że nieletni uchylający się od umieszczenia w młodzieżowym ośrodku wychowawczym pracują, pomagają dysfunkcyjnym rodzicom i sami zostali rodzicami. Zatem jak najbardziej spełniają warunki objęcia ich wsparciem przez środowisko lokalne, w ramach strategii rozwiązywania problemów społecznych.

Wiele wskazuje na to, że mając możliwość korzystania z profesjonalnej pomocy, będą podejmowali próby pozytywnego pełnienia ról społecznych i zawodowych czy kontynuowania nauki, zamiast ukrywać się przed funkcjonariuszami policji usiłującymi wykonać kolejny nakaz doprowadzenia ich do młodzieżowego ośrodka wychowawczego.

W 2011 roku na około 8430 miejsc (łącznie w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych i młodzieżowych ośrodkach socjoterapii) Wydział Resocjalizacji i Socjoterapii Ośrodka Rozwoju Edukacji wydał ponad 11 tysięcy wskazań, co oznacza, że około 2 tysiące z nich wydano wielokrotnie w odniesieniu do tych samych osób. W tej grupie znajdują się nieletni, którzy niewątpliwie powinni przebywać w ośrodku zgodnie z orzeczeniem sądu rodzinnego, jednak duży odsetek stanowią ci, którym należy się wsparcie środowiska lokalnego, przy pełnym zrozumieniu ich indywidualnej sytuacji.

